

Η ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΕΠΙΚΟΥΡΟΥ

Οι θεοί για τον Επίκουρο υπάρχουν; Πόσοι άραγε είναι; Ποια η σχέση τους με τον κόσμο; Τι πρέπει εμείς να κάνουμε και τι να περιμένουμε από αυτούς; Ζήτημα ακανθώδες που προκάλεσε πολλές συζητήσεις στην αρχαιότητα, αλλά και σήμερα, ανάμεσα στους νεοεπικούρειους. Είναι γνωστή από την αρχαιότητα η μομφή ότι ο Επίκουρος ήταν άθεος. Οι ραβίνοι τουλάχιστον τον ταύτιζαν με τον Έλληνα άθεο φιλόσοφο. Αργότερα το ίδιο και οι χριστιανοί.

ΥΠΑΡΞΗ ΤΩΝ ΘΕΩΝ

Ας ξεκινήσουμε με την βεβαίωση του Επίκουρου για τους θεούς όπως βρίσκουμε στην επιστολή προς Μενοικέα που διασώζεται από τον Διογένη Λαέρτιο:

Δ.Λ. 123 ...θεοὶ μὲν γὰρ εἰσὶν· ἐναργῆς γὰρ αὐτῶν ἔστιν ἡ γνῶσις....

«...οι θεοί υπάρχουν, επειδή η γνώση που έχουμε γι' αυτούς είναι ολοφάνερη.»

Το ίδιο επιχείρημα για την ύπαρξή τους χρησιμοποιεί και ο Κικέρωνας όπως βρίσκουμε στα απόσπασμα του Usener, που αναφέρει ο Ζωγραφίδης στο έργο του για τον Επίκουρο.

«154. Μόνος ο Επίκουρος βλέπει κατά πρώτον ότι υπάρχουν θεοί, γιατί η ίδια η φύση έχει εγχαράξει την έννοιά τους στις ψυχές όλων μας. Γιατί, πράγματι, ποιος λαός ή ποια φυλή ανθρώπων δεν έχει, χωρίς να τη διδάχτηκε, μια εκ των προτέρων ιδέα για τους θεούς;»

KIKERON, De natura deorum I.43 (352 Us.)

Ο Επίκουρος, βέβαια δεν ήταν ο μόνος. Παρόμοια άποψη π.χ. είχαν και οι στωικοί. Οι θεοί, λοιπόν, υπάρχουν, γιατί η γνώση που έχουμε για αυτούς και μόνο αποδεικνύει την ύπαρξή τους. Τελεία και παύλα! Πρόκειται για το *Επιχείρημα της καθολικής συναίνεσης*.

Υπάρχει όμως η αντίρρηση ότι και στην αρχαιότητα υπήρχαν γνωστοί άθεοι, όπως ο Πρόδικος ο Κείος, ο Διαγόρας ο Μήλιος, ο Ευήμερος ο Μεσσήνιος κ.ά., αλλά θα δούμε την απάντηση του Επίκουρου σε αυτό παρακάτω.

Τι είδους θεοί ήταν αυτοί όμως; Ποιες οι ιδιότητες τους; Οι θεοί αλληλεπιδρούν με τον κόσμο; Στο τρίτο σημείο ο Επίκουρος είναι σαφής.

ΟΙ ΘΕΟΙ ΔΕΝ ΑΣΧΟΛΟΥΝΤΑΙ ΜΕ ΤΑ ΕΓΚΟΣΜΙΑ

Ξανά στο προηγούμενο απόσπασμα από την Επιστολή προς Μενοικέα, ο Λαέρτιος αναφέρει:

«**Δ.Λ. 123.** Πρώτα απ' όλα να πιστεύεις ότι ο θεός είναι ον ζωντανό αθάνατο και μακάριο, σύμφωνα με την κοινή παράσταση του θεού που έχει αποτυπωθεί στον νου των ανθρώπων. Να μην αποδίδεις ποτέ σ' αυτόν τίποτα που θα ήταν ξένο προς την αφθαρσία του, ούτε αταίριαστο προς την μακαριότητά του. Αλλά να πιστεύεις πάντοτε γι αυτόν κάθε τι που είναι ικανό να διαφυλάξει την αφθαρσία και την μακαριότητά του.

Διότι οι θεοί υπάρχουν, επειδή η γνώση που έχουμε γι' αυτούς είναι ολοφάνερη. Αλλά, δεν είναι οι θεοί όπως τους πιστεύει ο πολύς κόσμος. Διότι δεν κρατά ακέραιη την αρχική παράσταση για τους θεούς. Και ασεβής δεν είναι αυτός που δεν αποδέχεται τους θεούς των πολλών ανθρώπων, **Δ.Λ. 124.** αλλά αυτός που αποδίδει στους θεούς αυτά που οι πολλοί πιστεύουν γι' αυτούς. Επειδή αυτά τα οποία φρονούν οι πολλοί άνθρωποι για τους θεούς, δεν είναι αντιλήψεις (προλήψεις) αλλά ψεύτικες δοξασίες (υπολήψεις ψευδείς).

Σύμφωνα με αυτές τις ψεύτικες δοξασίες και οι μεγαλύτερες συμφορές για τους κακούς και οι ωφέλειες για τους καλούς προέρχονται από τους θεούς, επειδή το πλήθος, εντελώς εξοικειωμένο με την ιδιαίτερη έννοια που έχει για την αρετή, δεν αποδέχεται παρά μόνο τους θεούς που είναι σύμφωνοι με αυτή την αρετή, κάθε τι που είναι διαφορετικό το θεωρεί ξένο.»

Οι θεοί του Επίκουρου λοιπόν δεν ασχολούνται με τον κόσμο, και κάθε αντίθετη άποψη είναι ασεβής! Οι απόψεις των πολλών προέρχονται από τις ψευδείς δοξασίες τους και είναι σύμφωνες με τις γενικές αντιλήψεις τους. Είναι φανερό ότι ο Επίκουρος απορρίπτει τη θεία πρόνοια και την οποιαδήποτε ενασχόληση των θεών με τον κόσμο.

Που ζουν αυτοί οι θεοί; Πως δημιουργήθηκαν;

ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ & ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΤΩΝ ΘΕΩΝ

Για τον Επίκουρο, όπως βλέπουμε στην *Επιστολή προς Ηρόδοτο (Δ.Λ 39)*, το σύμπαν είναι αΐδιο, υπάρχει δηλαδή αφ' εαυτού του. Προφανώς αν υποθέταμε δημιουργό, τότε πρέπει να απαντήσουμε στο πως βρέθηκε ο δημιουργός και περνάμε σε μια ατέρμονη συζήτηση. Το σύμπαν είναι αιώνιο, γιατί αν ορίζαμε αρχή στο χρόνο τότε θα μιλούσαμε για το τι υπήρχε πριν, πράγμα άτοπο. Αν είχε κάποια άκρη, κάποιο πέρας, τότε θα έπρεπε να ορίσουμε κάτι σε σχέση με αυτό. Αλλά αυτό δε γίνεται, γιατί και αυτό θα ήταν μέρος του όλου που εξετάζουμε, και έρχεται σε αντίφαση με την αρχική εξέταση του όλου. Ας προσέξουμε το επιχείρημα! Δεν μπορούμε να «δούμε» το σύμπαν έξω από αυτό. Είμαστε αναγκαστικά μέρη του. Η παρατήρησή μας μπορεί να γίνει, μόνο εντός του. Οποιαδήποτε προσπάθεια «αποστασιοποίησης» βαίνει στο κενό! Αυτό, προσέξτε, δεν έρχεται σε αντίφαση με τη θεωρία του Big-Bang, ή τη βελτιωμένη εκδοχή της, τη θεωρία Λίντε για παρόμοιους λόγους. Δεν είναι, όμως, της παρούσης να το αναλύσουμε.

Οι θεοί που αναφέρεται ο Επίκουρος δεν θα μπορούσαν, εντούτοις, να ζουν ανάμεσά μας. Ο κόσμος μας είναι κόσμος δημιουργίας, αλλά και φθοράς συνάμα. Θα τους παρέσυρε αναπόφευκτα στη φθορά.

Αυτό βεβαιώνει για τον Επίκουρο ο Ωριγένης:

«160. Αντίθετα οι θεοί του Επίκουρου, σύνθετοι από άτομα, και στο βαθμό που είναι σύνθετοι, υποκείμενοι σε διάλυση, ασχολούνται με το να απομακρύνονται από τα φθοροποιά άτομα.»

ΩΡΙΓΕΝΗΣ, Κατά Κέλσου IV.14 (183 Arr.)

Στο άπειρο, χρονικά, χωρικά, αλλά και υλικά σύμπαν του Επίκουρου δεν θα μπορούσαν παρά να δημιουργηθούν όλων των ειδών οι κόσμοι, αλλά και όλων των τύπων τα όντα.

Θα μπορούσαν, λοιπόν, οπωσδήποτε να δημιουργηθούν όντα, πράγματι αθάνατα, τα οποία, άπαξ και δημιουργήθηκαν, θα αποφύγουν οποιαδήποτε επαφή με τους άλλους κόσμους, προκειμένου να διατηρήσουν την αφθαρσία και την αταραξία τους.

Αυτοί είναι οι θεοί του Επίκουρου. Αθάνατα, εξωγήινα όντα που δημιουργήθηκαν και ζουν μακριά από τον κόσμο μας. Δεν αλληλεπιδρούν ποτέ μαζί του.

Οι θεοί, λοιπόν, ζουν κάπου αλλού. Ζουν μεταξύ των κόσμων. Στα **«μετακόσμια»**.

Ας δούμε τι αποδίδει ο Ιππόλυτος Ρώμης στον Επίκουρο σχετικά με τα «μετακόσμια».

«163. Ενώ ο Επίκουρος παραδέχεται ότι ο θεός είναι αιώνιος και αφθαρτος, ισχυρίζεται πως δεν προνοεί για τίποτα και πως γενικά δεν υπάρχει πρόνοια, ούτε ειμαρμένη· αντίθετα, όλα γίνονται κατά τύχη. Λέει, επίσης, ότι ο θεός διαμένει στα μέρη που ονομάζει μετακόσμια – επειδή όρισε ότι η κατοικία του θεού είναι έξω από τον κόσμο και αποκαλείται «μετακόσμια» (ενδιάμεσα διαστήματα)· ότι ο θεός ζει ευχάριστα και ηρεμεί μέσα στην υπέρτατη ευφροσύνη, και ούτε ο ίδιος έχει προβλήματα, ούτε προκαλεί σε άλλο ον.»

ΙΠΠΟΛΥΤΟΣ, Κατά πασών αιρέσεων I.22.3 (359 Us.)

Πόσοι να είναι, όμως; Μόνο ένας ή πολλοί; Ανθρωπόμορφοι ή όχι;

ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΩΝ ΘΕΩΝ

Ας δούμε, πάλι, τη μαρτυρία του Κ.

156. Η φύση του άπειρου είναι πράγματι πολλή μεγάλη και αξίζει στον ύψιστο βαθμό βαθιά και προσεκτική μελέτη, κατά την οποία πρέπει κατ' ανάγκη να κατανοήσουμε ότι έχει μια τέτοια φύση, ώστε όλα τα πράγματα να αντιστοιχούν με ακρίβεια σε όλα. Ο Επίκουρος ονομάζει αυτή την ιδιότητα *ισονομίαν*, δηλαδή ισόρροπη κατανομή. Από την αρχή αυτή προκύπτει ότι αν το πλήθος των θνητών είναι τόσο μεγάλο, τότε δεν μπορεί το πλήθος των αθάνατων να είναι μικρότερο, και ότι αν αυτά που καταστρέφουν (καταστρέφονται ίσως;) είναι αναρίθμητα, τότε και εκείνα που συντηρούν (διατηρούνται ίσως;) είναι άπειρα.

ΚΙΚΕΡΩΝ, De natura deorum I.50 (352 Us.)

Κομψό! Εφόσον είναι άπειροι οι κόσμοι, οι θνητοί πάμπολλοι, τότε δεν μένει παρά να είναι άπειροι και οι θεοί. Παρόμοιο συμπέρασμα και από τη πρώτη Κύρια Δόξα

Αμέσως μετά την πρώτη Κύρια Δόξα, υπάρχει στο κείμενο το σχόλιο του Δ.Λ., κάπως δυσνόητο, με διχογνωμία των μεταφραστών - που λέει:

Κ.Δ. ...ἐν ἄλλοις δέ φησι τοὺς θεοὺς λόγῳ θεωρητοῦς, οὓς μὲν κατ' ἀριθμὸν ὑφεστῶτας, οὓς δὲ καθ' ὁμοείδειαν ἐκ τῆς συνεχοῦς ἐπιρρύσεως τῶν ὁμοίων εἰδώλων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀποτετελεσμένων, ἀνθρωποειδεῖς.

«...Αλλού, λέει, οι θεοί γίνονται αντιληπτοί με τη νόηση· οι οποίοι υπάρχουν, άλλοι μεν απλώς ως μοναδικότητες, άλλοι δε είναι όμοιου είδους με μας, ανθρωπόμορφοι (συμπεραίνοντας από τη συνεχή απορροή εικόνων παρόμοιων με μας).»

Οι θεοί κατ' Επίκουρο είναι άπειροι, διάφορων ειδών, και φυσικά οπωσδήποτε υπάρχουν και κάποιοι ανθρωποειδεῖς.

ΠΩΣ ΑΝΤΙΛΑΜΒΑΝΟΜΑΣΤΕ ΤΟΥΣ ΘΕΟΥΣ

Εφόσον δεν ζουν ανάμεσά μας, δεν είναι αντικείμενο των αισθήσεων μας. Πως τους αντιλαμβανόμαστε όμως;

Μια πρώτη περιγραφή παίρνουμε από τον Σέξτο Εμπειρικό:

158. Ο Επίκουρος, όμως, νομίζει πως οι άνθρωποι αντλούν την έννοια του θεού από τα οράματα που έχουν στον ύπνο τους. Διότι, καθώς λέει, όταν μεγάλα ανθρωπόμορφα είδωλα παρουσιάζονται στον ύπνο τους, αυτοί υποθέτουν πως στα αλήθεια υπάρχουν κάποιοι τέτοιοι ανθρωπόμορφοι θεοί.

ΣΕΞΤΟΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ, Προς φυσικούς I.25 (353 Us.)

Και ακόμα:

Ε.Π. ΧΧΙV.(24) Ἐνύπνια οὐκ ἔλαχε φύσιν θείαν οὐδὲ μαντικὴν δύναμιν, ἀλλὰ γίνεται κατὰ ἔμπτωσιν εἰδώλων.

Στα ενύπνια (στα όνειρα) δεν έλαχε θεία φύση, ούτε μαντική δύναμη, αλλά δημιουργούνται από την έμπτωση ειδώλων.

αποδ. Τάκης Παναγιωτόπουλος

Μπορούμε να τους δούμε μόνο με την διάνοιά μας, με τον τρόπο που ο Επίκουρος περιγράφει ως «φανταστική επιβολή της διάνοιας».

Τι είναι η φανταστική επιβολή της διάνοιας όμως;

Ο Επίκουρος, υλιστής όπως ήταν, στον Κανόνα του βάζει ως κριτήρια της αλήθειας, τις αισθήσεις, τις προλήψεις, ως έννοιες στη διάνοια δημιουργημένες από την θέαση παρόμοιων αντικειμένων και τα πάθη, τα οποία είναι δύο. Η ηδονή (το προσφιλέ) και η αληθινότητα (το αλλότριον).

Μιλά στο έργο του, όμως, και για τη φανταστική επιβολή της διάνοιας, την οποία οι μεταγενέστεροι επικούρειοι προσθέτουν στα κριτήρια της αλήθειας. Το λέει το όνομά της τι είναι. Επιβολή της φαντασίας στη διάνοια, στο μυαλό δηλαδή.

Οι εικόνες των θεών, τα είδωλά τους, δεν μπορούν να προσληφθούν από τις αισθήσεις γιατί οι θεοί δεν είναι κοντά μας, εφόσον ζουν στα μετακόσμια. Οι εικόνες τους φτάνουν σε μας μέσω των ειδώλων τους, κυρίως στον ύπνο μας, αλλά και στο ξύπνιο μας με τη μορφή οραμάτων, στα «επιφάνεια». Ας σημειώσουμε πάλι ότι δεν είναι προϊόντα των αισθήσεών μας. Τα είδωλα αυτά είναι συνεχή και αναγνωρίζονται από μας μόνο με τη φαντασία μας και δημιουργούν προλήψεις. Για αυτά ας δούμε τι μας παραδίδει ο Κ. ότι έλεγε ο Επίκουρος

Ο Κικέρωνας ήταν σφοδρός πολέμιος των επικουρείων, κυρίως για την άρνησή τους να δεχτούν τη θεία πρόνοια, αλλά και για τη απραγματοσύνη τους σε σχέση και τα πολιτικά, εφόσον προτεραιότητά τους ήταν η προσήλωση στην αταραξία τους. Ο Κ. ήταν πάνω από όλα πολιτικός. Το όραμά του ήταν να επαναφέρει στον δρόμο της αρετής τη ρωμαϊκή πολιτική τάξη. Η ακεραιότητά του όμως και ο ηθικός του κώδικας, είναι αδιαμφισβήτητος. Η γνώση του για τον Επίκουρο είναι επαρκής. Είχε δάσκαλο τον επικούρειο Φαίδρο και, επίσης, ένας από τους στενούς του φίλους, ο Αττικός, ήταν επικούρειος. Σίγουρα έχει κάνει και κάποια λάθη σε σχέση με τον επικουρισμό, που έχουν παρατηρήσει κάποιοι μελετητές, αλλά οπωσδήποτε δεν μπορούμε να του αποδώσουμε ανειλικρινείς προθέσεις.

Αναφέρει:

«155. Ο Επίκουρος διδάσκει ότι η δύναμη και η φύση των θεών είναι τέτοια που κατά πρώτον δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή με τις αισθήσεις, αλλά και με το νου, και ούτε χάρη σε κάποιο σωματικό στοιχείο ή ατομικά - όπως εκείνα τα πράγματα που εξαιτίας της στερεότητάς τους ονομάζει στερέμνια -, αλλά με τα είδωλά τους, τα οποία αντιλαμβανόμαστε χάρη στην ομοιότητα και στο πέρασμά τους` και ότι, καθώς υπάρχει μια άπειρη σειρά πάρα πολύ όμοιων ειδώλων, που προέρχονται από αναρίθμητα άτομα, και αυτή ρέει από τους θεούς, ο νους μας τείνει και προσκολλάται στις εικόνες αυτές, με τη μέγιστη ηδονή, και γνωρίζει ποια φύση είναι μακάρια και αιώνια.»

{ΣΧΟΛΙΟ: Το τελικό συμπέρασμα θα μπορούσε να είναι, ότι οι θεοί υπάρχουν, αλλά είναι κατασκεύασμα της ανθρώπινης διάνοιας. (βλ. Bollack, Lapensee du plaisir 217-238)}

Ο Λακτάντιος, βγάζει το δικό του συμπέρασμα:

«170. Εφόσον δεν υπάρχει σε αυτόν τον θεό, ούτε μέριμνα, ούτε πρόνοια, δεν υπάρχει επομένως - υποθέτω εγώ - καμία σκέψη, καμία αίσθηση. Από αυτό συνεπάγεται ότι είναι εντελώς ανύπαρκτος.»

ΛΑΚΤΑΝΤΙΟΣ, De ira Dei 4.13 (366 Us., 178 Arr.)

Σε αυτό συγκλίνει και ο Κικέρωνας:

171. Ο Επίκουρος στην πραγματικότητα αρνείται τους θεούς.

ΚΙΚΕΡΩΝ, De natura deorum I.123 (177 Arr.)

Ο Πλούταρχος είναι πιο σκεπτικός:

177. Επειδή ο σκοπός της θεολογίας των επικούρειων είναι να μην φοβόμαστε τους θεούς και να απαλλαγούμε από την ταραχή μας, πιστεύω ότι αυτό επιτυγχάνεται με μεγαλύτερη βεβαιότητα από όσους δεν έχουν την παραμικρή ιδέα για τον θεό παρά από όσους έχουν μάθει να σκέφτονται ότι ο θεός δεν βλάπτει κανέναν.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Ότι ουδ' ηδέως... 1092B-C (384 Us.)

ΚΑΙ ΟΜΩΣ ΟΙ ΘΕΟΙ ΥΠΑΡΧΟΥΝ

Ο Επίκουρος, όμως, το βλέπει κάπως διαφορετικά!

Ας δούμε σ' αυτό τα λόγια του Φ.

«175. ...ο Επίκουρος μεμφόταν εκείνους που απέκλειαν την ύπαρξη θεών ως μανιακούς. Αυτό κάνει στο 12^ο βιβλίο του Περί της Φύσης, όπου μέμφεται τον Πρόδικο, τον Διαγόρα, τον Κριτία και άλλους, λέγοντας ότι παραφρονούν και κατέχονται από μανία, και τους παρομοιάζει με τους μέθυσους, παραγγέλλοντας να μην μας δημιουργούν προβλήματα, ούτε να μας ενοχλούν.»

ΦΙΛΟΔΗΜΟΣ, Περί ευσεβείας απ. 19

Θα μας διαφωτίσει περαιτέρω ο Δ.Λ.:

Δ.Λ. 32... τα των μαινόμενων φαντάσματα και (τα) κατά το όναρ αληθή, κινείν γαρ το δε μη ον ου κινεί

«Δ.Λ. 32... οι φαντασιώσεις των τρελών και των ονείρων είναι αληθινές διότι παράγουν αποτελέσματα. Όσα δεν υπάρχουν δεν προκαλούν.»

Είναι φανερό ότι τοποθετεί την σύλληψη για την ύπαρξη των θεών στο μέρος της ψυχής που ο Φρόνιτ περιγράφει πολύ αργότερα ως ασυνείδητο (συλλογικό κατά βάση, σύμφωνα με την πρόταση του Γιουνγκ). Και είναι αληθινή η ύπαρξη των θεών, στο βαθμό που μας προξενεί αισθήματα.

«Τα όνειρα είναι η βασιλική οδός για το ασυνείδητο». Φρόνιτ.

Οι θεοί, λοιπόν, υπάρχουν, αλλά δεν ασχολούνται μαζί μας. Οποιαδήποτε ικεσία ή φόβος, όπως είδαμε νωρίτερα, αποβαίνει μάταιη, εφόσον οι θεοί δεν ασχολούνται με τον κόσμο μας. Εμείς θα έπρεπε, όμως, να ασχολούμαστε μαζί τους;

ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΙΜΩΝ ΣΤΟΥΣ ΘΕΟΥΣ

Ας συμβουλευτούμε πάλι τα κείμενα του Φ.

«176. Θα φανεί ότι ο Επίκουρος είχε τηρήσει όλους τους κανόνες λατρείας και συμβούλευε τους φίλους του να τους τηρούν, όχι απλώς εξαιτίας των νόμων, αλλά και σύμφωνα με τις φυσικές αιτίες.

Διότι στο έργο του Περί των Ειδών του Βίου λέει πως είναι οικείο στη φύση μας να προσευχόμαστε, όχι επειδή δήθεν οι θεοί θα ήταν εχθρικοί απέναντί μας αν δε το κάναμε, αλλά ώστε – σύμφωνα με την αντίληψη που έχουμε για την ανωτερότητα της φύσης τους σε δύναμη και αξία – να καταλάβουμε την τελειότητα τους και τη σύννομη συμπεριφορά.»

ΦΙΛΟΔΗΜΟΣ, Περί ευσεβείας απ. 26 (13 Us., 134 Arr.)

161. ...γίνονται ικεσίες για πράγματα ανάξια της αφθαρσίας που θεωρούμε ιδιό τους και της τέλειας μακαριότητας. Διότι πλέον δεν διατηρείται η παντοτινή ευδαιμονία τους και η άφθαρτος φύση τους...

ΦΙΛΟΔΗΜΟΣ, Περί ευσεβείας απ. 10 (179 Arr.)

Το αβίαστο συμπέρασμα, από όλα αυτά, θα μπορούσε να είναι ότι για τον Επίκουρο οι θεοί όντας υπάρχουν. Δεν θα μπορούσαν να μην υπάρχουν αθάνατα ευδαίμονα όντα σε ολόκληρο το σύμπαν. Ζουν όμως μακριά από τον κόσμο μας. Δεν μας είναι περιττή ή αδιάφορη η ύπαρξή τους, αλλά μάλιστα, μας είναι και αναγκαία. Θα πρέπει να ασχολούμαστε, με τους θεούς, όχι όμως με ικεσίες, αλλά τιμώντας τους ως πρότυπα ευδαιμονίας. Ας γνωρίζουμε ότι υπάρχουν ευδαίμονα όντα και ας τα μιμηθούμε. Ας εγκαταλείψουμε, από την άλλη, τις λανθασμένες δοξασίες και τους αδικαιολόγητους φόβους.

Η πρώτη Κ.Δ. τα λέει όλα, για θεούς, αλλά και για ευδαίμονες ανθρώπους!

ΚΔ Ι.(1) Τὸ μακάριον καὶ ἄφθαρτον οὔτε αὐτὸ πράγματα ἔχει οὔτε ἄλλω παρέχει, ὥστε οὔτε ὀργαῖς οὔτε χάρισι συνέχεται· ἐν ἀσθενεῖ γὰρ πᾶν τὸ τοιοῦτον.

ΚΔ Ι.(1) Το μακάριο και το ἀφθαρτο ον οὔτε το ἴδιο ἔχει ἐγνοιες, οὔτε σε ἄλλον δημιουργεῖ. Κατὰ συνέπεια, οὔτε οργίζεται οὔτε κάνει χάρες. Διότι αὐτά εἶναι γνωρίσματα ἀσθενούς ὄντος.

Ἀς σημειώσουμε ὅτι αναφέρει «το μακάριο και ἀφθαρτο» και ὄχι οπωσδήποτε θεός. Λίγο παρακάτω, στο σχόλιο που μας παραδίδει ο Λαέρτιος, αποσαφηνίζει ὅτι ἐννοεῖ θεό, ἀλλά ἡ ἀσάφεια τῆς καθεαυτοῦ Κ.Δ.1 νομίζω εἶναι ἐσκεμμένη!

Το μακάριο και ἀφθαρτο ον εἶναι θεός.

Διόλου τυχαία, θα ἔλεγα, ο Λουκρήτιος ἀναφερόμενος στον Επίκουρο, στο ἔργο του *De rerum Natura*, ἀναφωνεῖ:

«Ναι, εἶναι θεός, εἶναι θεός!»

Οι Αθηναῖοι κάποιο λόγο θα εἶχαν που του ἀφιέρωσαν τόσους ἀνδριάντες στην πόλη τους!

Ο Επίκουρος εἶναι πρότυπο εὐδαιμονίας για τους ἀπειράριθμους φίλους του, στα ἀρχαία χρόνια, ἀλλά και στα σύγχρονα. Ἐνας ἥρωας τῆς ἀνθρώπινης φυλῆς.. Ἐνας ἐκπολιτιστής, ἕνας Προμηθέας που ἐβγαλε τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τα σκοτάδια του φόβου των θεῶν, των οὐράνιων φαινόμενων, του μεταθανάτιου ἀγχους για το ἀγνωστο.

Ἐνας πρόδρομος τῆς Κβαντικῆς Φυσικῆς. Ἀπάλλαξε τον ἄνθρωπο ἀπὸ το ἀχθος του ντετερμινισμού.

ΓΙΑ ΔΥΣΠΙΣΤΟΥΣ

Για ὅσους παρ' ὅλα αὐτά, ἐξακολουθοῦν να ἔχουν ἀμφιβολίες σχετικά με τὴν πίστη του Επίκουρου στην ὑπαρξη θεῶν και τελικὰ εἶχαν δίκιο στην ἀμφιβολία τους ο Λακτάντιος και ο Κικέρωνας, θα σας πω ὅτι ἴσως να μην ἔχει και τόση σημασία.

Θα προσθέσω ἕνα παράθεμα ἀπὸ τὴν Ἐπιστολή προς Ἡρόδοτο σε μετ. Αθανάσιου Τσακνάκη:

Δ.Λ. 80 «Ἄν λοιπόν υποπτευόμαστε ὅτι ἕνα φαινόμενο ἐνδέχεται να συμβαίνει με συγκεκριμένο τρόπο και μέσα σε συνθήκες που ἐξίσου δεν δημιουργοῦν ταραχή, γνωρίζοντας ὅτι το ἴδιο μπορεί να συμβαίνει με πολλούς τρόπους (πλεοναχώς), θα παραμείνουμε ἀτάραχοι, σα να γνωρίζαμε ὅτι συμβαίνει με συγκεκριμένο τρόπο.»

Για το Επίκουρο, λοιπόν, μέγιστη σημασία ἔχει να διατηρήσουμε τὴν ἀταραξία μας, εἴτε ὑπάρχουν θεοί, εἴτε ὄχι. Ἡ βεβαιότητα ἐντούτοις στην ὑπαρξη τους που τὴν ἀποδείξαμε με τους προηγούμενους τρόπους, δεν πρέπει διόλου να μας τρομάζει. Μας χαρίζει πρότυπα μακαριότητος, και ἀρα ἀποβαίνει θετική!

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Οι θεοί για τον Επίκουρο εἶναι ἐξωγήινα ὄντα, ἀθάνατα και εὐδαίμονα. Στο ἀπειρο σύμπαν, χωρικά και χρονικά, που δέχεται δεν θα μπορούσαν παρά να ἔχουν δημιουργηθεῖ και τέτοια πλάσματα τῆς φύσης. Δεν δημιούργησαν τον κόσμο, εἶναι

και αυτοί πλάσματά του. Οι εξωγήινοι αυτοί θεοί δεν θα μπορούσαν να είναι παρά πάμπολλων ειδών. Εμείς συλλαμβάνουμε τα είδωλα αυτών που είναι παρόμοιοι με μας λόγω της συνάφειας, ενώ τα υπόλοιπα δεν τα αναγνωρίζουμε.

Δεν αλληλοεπιδρούν με τον κόσμο μας, και λόγω απόστασης, αλλά και λόγω αποφυγής από μεριά τους. Ο κόσμος μας είναι κόσμος φθοράς. Ούτως ή άλλως βέβαια, δεν έχουν λόγω να εμπλακούν. Ασχολούνται μόνο με τη διατήρηση της αφθαρσίας και της ευδαιμονίας τους. Δεν έχουν κανένα άλλο μέλημα. Εμείς διαπιστώνουμε την ύπαρξή τους μέσω των ειδώλων τους που έρχονται σε μας. Τα προσλαμβάνουμε μόνο με τη διάνοιά μας λόγω της λεπτότητάς τους. Τα προσλαμβάνουμε κυρίως στον ύπνο μας, αλλά και στο ξύπνιο μας με τη μορφή οραμάτων, στα επιφάνεια. Τα είδωλα που βλέπουμε στον ύπνο μας είναι πράγματι αληθινά, ανεξάρτητα πόσο αλλόκοτα, στο βαθμό που μας κινούν.

Οφείλουμε στους θεούς τιμές και σεβασμό, όχι γιατί τον χρειάζονται - πως θα μπορούσε άλλωστε να χρειάζονται κάτι από μας - αλλά γιατί με αυτό τον τρόπο δείχνουμε την ενεργή διάθεσή μας να τους ομοιάσουμε στην ευδαιμονία. Άλλωστε είναι κάτι που και η πόλις αναγνωρίζει και πράττει. Ο σοφός συμμετέχει στις δραστηριότητες της πόλης. Το κάνει όμως για το σωστό λόγο. Όχι γιατί είναι αναγκασμένος, ή φοβισμένος, ή και ακόμα περιμένει ανταλλάγματα από τους θεούς, όπως πράττει ο πολύς κόσμος. Οι θεοί για τον σοφό είναι απαραίτητα παραδείγματα ευδαιμονίας.

ΚΑΙΡΟΣ ΓΙΑ ΠΟΙΗΣΗ. Ο ΛΟΥΚΡΗΤΙΟΣ ΕΧΕΙ ΤΟΝ ΛΟΓΟ!

Το 37-τομο Περί φύσεως του Επίκουρου δεν σώζεται, αλλά ας δούμε πως το αποδίδει ο Λουκρήτιος, ο οποίος καθ' ομολογουμένως, διασώζει στο έργο του τις απόψεις του μεγάλου Δάσκαλου.

«Δεν είναι δύσκολο τώρα να σου εξηγήσω, ποια ήταν η αιτία που εξαπλώθηκε η εξουσία των θεών σ' όλο τον κόσμο, και γέμισε τις πόλεις με βωμούς, κι έκανε να καθιερωθούν οι επίσημες ιερές τελετές, που και σήμερα ακόμα, γίνονται με λαμπρότητα σε τόπους ονομαστούς. Ως και σήμερα, απ' αυτά πηγάζει ο τρόμος που μπαίνει και φωλιάζει στις καρδιές των θνητών, και που υψώνει καινούριους ναούς σ' ολόκληρη την οικουμένη, κι αναγκάζει τους ανθρώπους να στριμώχνονται μέσα τους, τις εορτάσιμες μέρες.

Γιατί πραγματικά, τον καιρό εκείνο οι θνητοί, περισσότερο στον ύπνο τους μα και ξυπνητοί, αντίκριζαν τις μορφές των θεών, εξαίρετες και με θαυμαστή σωματική διάπλαση.

Απέδιδαν στους θεούς αισθήσεις, γιατί τους φαινόταν πως κινούσαν τα μέλη τους και μιλούσαν με φωνές υπέροχες, άξιες της λαμπρής μορφής και της τεράστιας δύναμής τους. Τους προίκισαν με ζωή αιώνια, γιατί πάντα η θωριά τους έμενε απaráλλακτη, κι η όψη τους διαρκώς ξανανιωμένη, και προπάντων, επειδή σκέφτηκαν πως τέτοια όντα τόσο ρωμαλέα, δε γινόταν να ηττηθούν εύκολα, από καμιά δύναμη. Και νόμιζαν πως η ευτυχία των θεών ήταν αξεπέραστη, γιατί κανέναν τους δεν πίεζε ο φόβος του θανάτου, κι ακόμη, γιατί στα όνειρά τους, τους έβλεπαν τα κάνουν πολλά και

θαυμαστά, χωρίς να μοχθούν διόλου. Εξάλλου, παρατηρούσαν τα ουράνια σώματα να περιφέρονται με τάξη, και τις εποχές του έτους να κυλούν περιοδικά, και δεν μπορούσαν να καταλάβουν τις αιτίες που τα προκαλούσαν όλα ετούτα. Και βρήκαν καταφύγιο στο να τα αποδίδουν στους θεούς, και να φαντάζονται πως όλα γίνονται με τη θέληση εκείνων. Και τοποθέτησαν την κατοικία και έδρα των θεών στα ουράνια, γιατί εκεί έβλεπαν να στρέφεται η νύχτα κι η σελήνη. Ναι, η σελήνη, η μέρα κι η νύχτα κι οι αυστηροί φωστήρες της, κι οι περιπλανώμενοι πυρσοί του ουρανού, κι οι ιπτάμενες φλόγες, τα σύννεφα, ο ήλιος, οι βροχές, το χιόνι, οι άνεμοι, οι κεραυνοί, το χαλάζι, οι απότομες βροντές και το απειλητικό μουγκρητό.

Ω, κακόμοιρο ανθρώπινο γένος, που φόρτωσε τέτοιες πράξεις στους θεούς και πίστεψε στη φοβερή οργή τους! Πόσους θρήνους προκάλεσαν από μόνι τους στον εαυτό τους, πόσα τραύματα σ' εμάς, πόσα δάκρυα στους απογόνους μας!

Δεν είναι ευσέβεια να παρουσιάζεσαι με το κεφάλι καλυμμένο και να προσκυνάς στραμμένος σε μια πέτρα, και να επισκέπτεσαι όλους τους βωμούς· ούτε να πέφτεις στο χώμα και να υψώνεις τα χέρια μπρος στα ιερά των θεών, ούτε να ποτίζεις τους βωμούς με το αίμα των θυσιασμένων ζώων, ούτε να πλέκεις προσευχές τη μια μετά την άλλη. Αλλά το να μπορείς, τα πάντα να τ' αντικρίζεις με λογισμό ατάραχο.

Γιατί όταν υψώνουμε το βλέμμα στις ουράνιες περιοχές του μεγάλου κόσμου, και στον αιθέρα με τ' άστρα, και αναλογιζόμαστε του ήλιου τις τροχιές και της σελήνης, τότε μες στις καρδιές μας, που ήδη καταπιέζονται από άλλα κακά, ξυπνάει μια έγνοια κι αρχίζει να σηκώνει κεφάλι: Μήπως έχουμε αντίκρυ μας μια τεράστια θεϊκή δύναμη που προκαλεί τις ποικίλες κινήσεις των λαμπρών άστρων; Γιατί η άγνοια των αιτιών, κάνει το μυαλό να αναρωτιέται μήπως υπήρξε κάποια αρχική γέννηση, και παρόμοια, αν θα υπάρξει κάποιο τέλος όπου μέχρι τότε θ' αντέξουν τα οχυρά του κόσμου στην καταπόνηση της αέναης κίνησης. Ή μήπως, προικισμένα απ' τους θεούς με αιώνια ύπαρξη, μπορούν να γλιστρούν μες στον απέραντο χρόνο αψηφώντας τις δυνάμεις του;

Εξ άλλου, ποιανού δεν σφίγγεται η ψυχή από το φόβο των θεών, ποιανού δεν ζαρώνει το κορμί απ' τον τρόμο, όταν η κατάξερη γη τρέμει από το χτύπημα του κεραυνού, όταν τα μουγκρητά διατρέχουν τον απέραντο ουρανό; Δεν τρέμουν έθνη και δεν ζαρώνουν οι περήφανοι βασιλιάδες, χτυπημένοι από το φόβο των θεών, μήπως φτάσει βαριά η ώρα της τιμωρίας για κάποια πράξη κακή, ή για κάποιον αλαζονικό λόγο;

Αν δεν τις βγάλεις από το νου ετούτες τις ιδέες, και δεν διώξεις μακριά, δοξασίες που 'ναι ανάξιες για τους θεούς και ξένες προς την γαληνότητά τους, η θειότητα τους, υποτιμημένη από σένα, θα σε βλάπτει συχνά: όχι επειδή θα διψά για εκδίκηση η υπέρτατη δύναμη τους -ωσάν να ήταν δυνατό

να προσβληθεί ποτέ-, μα επειδή εσύ ο ίδιος θα φαντάζεσαι πως οι γαλήνιοι και ειρηνικοί εκείνοι θεοί κυλούν μεγάλα κύματα οργής καταπάνω σου, και δεν θα μπορείς να ζυγώνεις με ήρεμη καρδιά τους ναούς, και θα 'σαι ανίκανος να δεχτείς με ψυχική γαλήνη, τα ομοιώματα που αφήνουν το θεϊκό το σώμα, και ταξιδεύουν μέσα στο νου των ανθρώπων, αναγγέλλοντας τη θεϊκή μορφή.

Είναι λοιπόν φανερό τι είδους ζωή σε περιμένει στο εξής.»

ΛΟΥΚΡΗΤΙΟΣ, De Rerum Natura, V 1161-1225

Ας θυμηθούμε την προτροπή του Επίκουρου από την Επιστολή προς Μενοικέα:

«Αυτά λοιπόν και όλα όσα σχετίζονται με αυτά, να συλλογίζεσαι μέρα και νύχτα, μόνος σου και με κάποιον όμοιο σου και ποτέ δεν θα ταραχθείς ούτε στον ξύπνιο σου ούτε στον ύπνο σου, αλλά θα ζήσεις σαν θεός ανάμεσα σε ανθρώπους. Γιατί δεν μοιάζει καθόλου με θνητό πλάσμα ένας άνθρωπος που ζει ανάμεσα σε αθάνατα αγαθά.»

Απόδοση στα σύγχρονα ελληνικά, Λεωνίδας Α. Αλεξανδρίδης

ΣΗΜΕΙΩΣΗ:

Τα αριθμημένα αποσπάσματα, προέρχονται από το βιβλίο του Γιώργου Ζωγραφίδη, *Επίκουρος, Ηθική η θεραπεία της Ψυχής*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

Διογένης Λαέρτιος, *Επίκουρος*

Βατικανός Κώδικας, *Επικούρου Προσφώνησις*

Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, *Επίκουρος*

Γιώργος Ζωγραφίδης, *Επίκουρος, Ηθική η θεραπεία της Ψυχής*

Γ. Αβραμίδης, *Επίκουρος*

Olof Gigon, *Επικούρεια θεολογία*

Κήπος Αθηνών, <http://www.epicuros.gr>